

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'276.6:633.88

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.36.11>

МЕХАНІЗМ ТА ДЖЕРЕЛА МЕТАФОРИЗАЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАЛУЗІ «ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ»

MECHANISM AND SOURCES OF METAPHORIZATION IN THE ENGLISH LANGUAGE TERMINOLOGY IN THE SPERE OF MEDICINAL PLANTS

Віт Н.П.,

*orcid.org/0009-0008-0004-6443**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Віт Ю.В.,

*orcid.org/0000-0002-3840-5666**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Стаття присвячена вивченню механізмів та джерел метафоризації англійськомовних термінів галузі «Лікувальні рослини». Виявлено, що формування метафоричних номінацій відбувається на основі асоціативних зв'язків, зіставлення відмінних ознак лікарських рослин з відомими ознаками людини, живих істот, предметів побуту, назви яких використовуються при створенні термінів. Звертаючись до метафори в процесі термінотворення, ми тим самим усвідомлено виражаємо засобами мови різні асоціативні зв'язки між поняттями і предметами.

Основними асоціативними способами формування англійськомовних термінів галузі «Лікарські рослини» є аналогія за зовнішньою схожістю, функцією, місцем розташування. Найбільш чисельними є терміни, утворені за аналогією зовнішніх ознак. Метафоричні терміни, що утворені за аналогією (схожістю) функції та терміни, що утворені за аналогією з місцем розташування не є чисельними. Аналіз виокремленого методом суцільної вибірки матеріалу загальною кількістю 76 терміноодиниць уможливив виявити три групи метафоричних термінів: антропоморфні, зоосемічні та побутові метафори. Розглянуто джерела метафоризації. До слів-джерел метафоричних антропоморфних утворень належать: власні імена, біблейські імена та імена міфологічних героїв, назви органів і частин тіла людини і назви, що вказують на стан людини. Зоосемізмами представлені термінами, утвореними за аналогією з зовнішністю представників фауни та їх частин тіла. Джерелами метафоризації виступають назви ссавців, птахів, плазунів. «Побутова» метафора представлена терміноодиницями, що утворені за аналогією з назвами одягу і його елементів та назвами домашнього побуту. У процесах номінації відбито співвідношення і взаємодію трьох сутностей: слова, поняття і предмету. Множинність способів номінації фіксує різноманіття точок зору на денотат.

Ключові слова: метафоричний термін, термінотворення, джерела і механізм метафоризації, лікарські рослини.

The article deals with the study of the mechanisms and sources of metaphORIZATION of the English-language terminology in the sphere of "Medicinal plants". It has been found that the formation of metaphorical nominations is based on the comparison of the distinctive features of medicinal plants with familiar features of people, living beings, household items. Turning to metaphor in the process of term formation, we thereby consciously express various associative connections between concepts and objects through the means of the language. The basic associative methods of forming English-language terms in the field of "Medicinal plants" are analogies based on external similarity, function and location. The most numerous are the terms formed by the similarity of external appearance. Metaphorical terms formed by analogy by function and by analogy by location are scarce. The analysis of the material singled out by the continuous sampling method with a total number of 76 terms made it possible to identify three groups of metaphorical terms: anthropomorphic, zoosemic and household metaphors.

Sources of metaphORIZATION have been considered. Source words of metaphorical anthropomorphic terms include: proper names, biblical names and names of mythological heroes, names of organs and parts of the human body, and names indicating the state of a person.

Zooseisms are represented by terms formed by analogy with the appearance of representatives of the fauna and their body parts, with the sources of metaphORIZATION being names of mammals, birds, and reptiles.

The "household" metaphor is represented by the terms formed by analogy with the names of clothing and their elements and the names of household items.

The process of nomination reflected the relationship and interaction of three entities: word, concept and subject. The multiplicity of nomination methods captures the diversity of viewpoints on the denotation.

Key words: metaphorical term, term formation, sources and mechanism of metaphORIZATION, medicinal plants.

Постановка проблеми. Терміни – необхідна умова розвитку людського знання. Евристична роль терміна як невід’ємного елемента конкретної терміносистеми полягає насамперед у тому, що він є інструментом професійно-наукової діяльності. Одним із продуктивних засобів утворення термінів завжди була асоціативна метафорика. Аналогія, що лежить в основі метафори, становить суть будь-якого пояснення, у чому власне і полягає дефінітивна суть терміна. В даний час метафора продовжує стимулювати науковий інтерес. Дослідження природи і функцій метафори не обмежуються матеріалом художніх текстів; також вивчаються метафоричні тенденції в мові науки, теорії аргументації, когнітології. У лінгвістичній науці накопичений багатий дослідницький матеріал щодо специфіки механізмів і функцій метафори (М. Блек, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Х. Ортега-і-Гассет, М. Тернер, Р. Гіббс, Дж. Грейді, Е. Кіттей, С. А. Жаботинська та ін.). Вплив метафори на становлення і розвиток термінології англійської мови обумовлений насамперед її когнітивними можливостями.

Останнім часом погляд на природу і естетичну цінність метафори змінився. Метафора почала усвідомлюватися не просто як літературний прийом, а як прояв глибокого когнітивного процесу. Метафора виконує своєрідну функцію в ті моменти вербальної діяльності, коли загальноприйнята мова науки неспроможна освоїти щось нове. І тут комунікативна діяльність здійснюється, переважно, з урахуванням метафори. Метафора покриває лакуни у словнику найменувань. Увійшовши у професійну мову, метафора, однак, поступово втрачає свою образність, асоціативність і набуває строго термінологічного значення [3, с. 127].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність значної кількості вітчизняних наукових робіт в сфері англійської термінології [1; 2; 4; 5; 7; 9], метафоричні терміни різних галузей, зокрема галузі «Лікувальні рослини» все ще потребують вивчення, що й визначає актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Пропонована стаття присвячена вивченню механізмів та джерел метафоризації англійських термінів галузі «Лікарські рослини». Мета роботи полягає у виявленні специфіки термінологічної метафоризації найменувань лікарських рослин.

Матеріалом дослідження стали 76 англійських метафоричних термінів галузі «Лікарські рослини», виділених методом суцільної вибірки із Словника фармакологічних термінів і інших підрозділів ботаніки (Hocking G.M. A diction-

ary of terms of pharmacognosy and other divisions of botany) [10].

Методи дослідження: метод суцільної вибірки, метод дефініційного аналізу, метод зіставного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Терміни – необхідна умова розвитку людського знання. Евристична роль терміна як невід’ємного елемента конкретної терміносистеми полягає насамперед у тому, що він є інструментом професійно-наукової діяльності. Одним із продуктивних засобів утворення термінів завжди служила асоціативна метафорика. Аналогія, що лежить в основі метафори, становить суть будь-якого пояснення, у чому власне і полягає дефінітивна суть терміна. Дослідження термінологічної системи як базового компонента наукового дискурсу є однією з найважливіших задач сучасної лінгвістики. Термінологію прийнято називати специфічним лексиконом мови науки. Метафоризація, як когнітивний процес, не лише допомагає формувати уявлення про той або інший об’єкт, вона також може зумовити весь стиль мислення про нього. Найважливіша роль в процесі концептуалізації знань і досвіду відводиться когнітивній (концептуальній) метафорі – фундаментальній властивості мислення, завдяки якій людина пізнає ідеальні і матеріальні форми буття.

Метафора виконує своєрідну функцію кванта спілкування в ті моменти вербальної діяльності, коли загальноприйнята мова науки не в змозі освоїти нове. У такі моменти комунікативна діяльність здійснюється, в основному, на метафоричному рівні [3, с. 128].

Отже, емпіричне освоєння світу відображено в мові через метафоричне мислення, що базується на універсальних, стереотипних або базисних поняттях. Базисні метафори, які на думку Е. Кассіра, сформовано ще у міфології, але з’являються впродовж руйнування міфологічного мислення, виконують у новій філософській системі моделюючу функцію. Вони не лише формують уявлення про об’єкт, але спрямовують спосіб мислення про нього. Базисні метафори покликані створювати аналогії та асоціації між різними системами понять. Вони долучають образ одного фрагменту дійсності до іншого її фрагменту та забезпечують його концептуалізацію за аналогією із вже створеною системою понять. Здатність метафори висвітлювати нові сторони змісту понять, відкривати нові семантичні пласти, що були раніше не помічені, зосереджує увагу адресата на сутність нового наукового явища [1, с. 219].

Як було виявлено в процесі дослідження, найбільш універсальним способом термінотворення за допомогою семантичного перенесення в системі «Лікарські рослини» є антропоморфна, зооморфна і побутова метафори.

Формування метафоричних номінацій відбувається на основі зіставлення, зближення відмінних ознак іменованих лікарських рослин з широко відомими ознаками людини, тварин, предметів побуту, назви яких і використовуються при утворенні термінів. Звертаючись до метафори в процесі термінотворення, ми тим самим усвідомлено виражаємо засобами мови різні асоціативні зв'язки між поняттями і предметами.

Аналіз матеріалу показав, що основними асоціативними способами утворення метафоричних термінів є:

- 1) аналогія за зовнішньою схожістю;
- 2) аналогія за функцією;
- 3) аналогія за місцем розташування.

Тут мова йде про відбір в процесі номінації тих ознак, які найбільш релевантні для створення гносеологічного образу дійсності, що відображається.

Перш за все, розглянемо групу термінів-метафор, утворених за аналогією за зовнішньою схожістю. Терміни, в основі яких лежить зоровий образ, є частково зрозумілими навіть не фахівцям. Найбільш характерним для метафори параметром є антропометричність. Антропоморфна метафора базується на перенесенні якостей людини на неживі істоти. Метафоричну семантику складають кілька взаємопов'язаних елементів: початкове значення слова, образ, який створюється в результаті співставлення та новий понятійний зміст, нова номінація, яка виникає в результаті осмислення метафори [8, с. 264].

У дослідженнях термінів-метафор відправним пунктом служать слова-джерела метафоричних перенесень. Такі слова відображають понятійну специфіку даної галузі знань. До слів-джерел антропоморфної метафори аналогічно за зовнішньою схожістю відносяться:

1) власні імена:

Judas tree (буквально: «Дерево Іуди») (*Cercis siliquastrum*) багрянник звичайний (по повір'ю листя червоне, нібито від сорому за провину Іуди);

Saint Mary thistle (буквально: «чортополох святої Марії») (*Cardus marianus*) мар'їн чортополох (молочний сік рослини уподібнюється молоку Діви Марії);

Venus' hair (буквально: «волосся Венери») (*Adiantum capillus-veneris*) адиантум, венерин волос (суцвіття нагадує довге світле волосся);

Devil's tongue (буквально: «диявольський язик») (*Opuntia maculacantha*) опунція (листя довге і пекуче);

Aaron's beard (буквально: «борода Аарона») (*Cotinus coggygria*) перукове дерево (по вигляду листя і віток, що створюють форму бороди);

Aaron's rod (буквально: «жезло Аарона») (*Verbascum thapsus*) коров'як звичайний (за формою пелюсток, зібраних в густе прямостояче, як жезло, суцвіття).

Велика кількість таких термінів пояснюється в даному випадку великою різноманітністю форм і видів рослинного миру з таким фантастичним зовнішнім виглядом, кольором і так далі, що вимушувало носіїв мови шукати слова-джерела в релігійних, міфологічних, біблейських і фольклорних асоціаціях. Серед них особливе місце займають номінації, пов'язані з культурними, світоглядними традиціями, що склалися. До них відносяться назви, зіставлення рослин з богами, міфологічними героями і нечистою силою.

2) назви органів і частин тіла людини:

kidney vetch (буквально: «ниркова вика») (*Anthyllis vulneraria*) аптечна конюшина (по вигляду листя, що нагадує форму нирки);

headed cabbage (буквально: «головата капуста») (*Brassica oleracea*) капуста білокочанна (плід має форму голови);

hair palm (буквально: «волохата пальма») (*Chamaerops humilis*) хамеропс безстебельний (листя мають вигляд довгого волосся, що цілком покривають стебла);

liverleaf (буквально: «печінковий лист») (*Anemone hepatica*) печінкова трава (листя нагадує форму печінки і використовується як жовчогінний засіб);

3) назви, що вказують на стан людини:

weeping birch (буквально: «береза, що плаче») (*Betula pendula*) береза повисла (звисаючі вітки створюють образ дерева, що плаче);

pubescent birch (буквально: «береза, що досягла зрілості») (*Betula pubescens*) береза пухнаста, біла (доросле дерево біліє);

climbing sailor (буквально: «моряк, що підіймається») (*Linaria vulgaris*) льнянка звичайна (тонке і довге стебло рослини нагадує канатні сходи, по яких лазять моряки).

Другим видом утворення термінів за аналогією за зовнішньою схожістю є зооморфна метафора. Тварини завжди грали значну роль в житті людини, розділяючи з нею навколишній простір. До групи **зоосемізмів** входять наступні слова-джерела:

1) назви представників фауни і їх частин тіла:

а) ссавців:

bull-dogs (буквально: «бульдоги») (*Pyrola leonurus*) левовий зів великий (у англomовній традиції левовий зів порівнюють з собачою пащею, оскільки квітки нагадують морду бульдога);

wolfs bane (буквально: «вовча отрута») (*Aconitum napellus*) аконит (отруйна рослина, квіти якої мають форму вовчої морди);

lion's ears (буквально: «левові вуха») (*Leonurus cardiaca*) пустирник звичайний (плоди мають форму вух лева);

cat's paw (буквально: «котяча лапка») (*Nepeta officinalis*) котівник звичайний (маленькі пухнасті плоди нагадують котячі лапки);

colt's foot (буквально: «нога лошати») (*Tussilago farfara*) мати-й-мачуха (форма листа нагадує копито лошати);

mouse ear (буквально: «мишаче вухо») (*Hieracium pilosella*) ястребинка, мишаче вушко (форма листа нагадує мишаче вухо);

hare's foot (буквально: «заяча лапа») (*Trifolium arvense*) конюшина (форма листа нагадує заячу лапку);

б) птахів:

cuckoo flower (буквально: «зозулина квітка») (*Cardamine pratensis*) зозулин колір, сердечник луговий (квіти нагадують голову зозулі);

goosefoot (буквально: «гусяча лапка») (*Gnaphalium sylvaticum*) сушениця (листя нагадує гусячу лапку);

Тут слід вказати, що в даній категорії популярні такі домашні тварини, як собаки, кішки, коні, свійські птахи. Не дивно, адже людина шукала схожості з тими істотами, які безпосередньо оточували її, категоризуючи в той же час отримані результати.

в) плазунів:

snakeweed (буквально: «змійна трава») (*Bistorta major*) горець зміїний (корінь довгий і звивається, як зміїне тіло);

snake's beard (буквально: «змійна борода») (*Solarium dulcamara*) паслін солодко-гіркий (корінь довгий і на кінці з волосяними відгалуженнями).

Ряд термінологічних номінацій метафоричного характеру містить в своїй семантичній структурі експліцитно виражений конотативний компонент значення, що вказує на емоційно-оцінне відношення суб'єкта, який іменується, до об'єктів номінації. У цьому просліджується прагнення номінатора повідомити додаткову інформацію про рослину і інтерпретувати її залежно від його властивості.

Як правило, терміни в цілому наділені здатністю сигналізувати про ціннісні стосунки номінатора до об'єктів номінації.

Таким чином процес метафоричного терміноутворення лікарських рослин, що супроводжується додатковою інформацією про ціннісну роль рослини в житті людини, відбувається через певні поняття та стереотипні уявлення, що повторюються. Це виявляється в тому, що вказівка на осіб з високим соціальним статусом може свідчити про чудові, цілющі властивості рослин або їх привабливий вигляд. Наприклад, *Solomon's seal* (буквально: «Печатка Соломона») (*Polygonatum odoratum*) – купена лікарська, – грає велику роль в медицині, тому названа на ім'я мудрого царя Соломона, тобто відмічена особливою печаткою. Так, в Англії вважається, що рослина *Garden Angelica* (буквально: «садова ангеліка») (*Angelica archangelica*) – дудник лікарський, – володіє «небесною», тобто божественною силою проти хвороб, тому і назву свою отримала від грецького слова *angelos*, що означає «посланець». Зі старих часів вірили, що дудник лікарський був посланий богом для лікування чуми.

При номінації зовні непривабливих, отруйних і небезпечних для людини трав використовуються назви **представників фауни**, що представляють загрозу для людини, або **об'єкти фантастичного, уявного миру**, як це видно з наступних прикладів:

wolfs bane (буквально: «вовча отрута») (*Aconitum napellus*) аконит (дуже отруйний);

devil's grass (буквально: «диявольська трава») (*Agropyron repens*) пирій повзучий (розповсюджується по землі дуже швидко і шкодить посівам);

devil's apple (буквально: «диявольське яблуко») (*Podophyllum peltatum*) ноголист пальчатий (плоди рослини червоно-синього кольору і дуже отруйні).

Третім видом утворення метафоричних термінів за аналогією за зовнішньою схожістю виступає «**побутова**» **метафора**, Джерелами метафоризації є:

1) назви одягу і його елементів:

Ann's lace (буквально: «мереживо Ганни») (*Daucus carota*) морква дика (має форму та суцвіття, що нагадують тонке мереживо з червоними плямами, за переказами символізуючих кров королеви Ганни);

shoes-and-stockings (буквально: «туфлі і панчохи») (*Lonicera inflata*) лядвенець рогатий (форма квітів схожа на черевики та панчохи);

lady's mantle (буквально: «дамський плащ») (*Alchemilla vulgaris*) манжета звичайна (листя нагадують старовинну жіночу накидку);

lady's slipper (буквально: «дамський черевичок») (*Cypripodium vulgare*) венерин черевичок (форма нижніх квітів нагадує витончений жіночий черевичок);

shepherd's purse (буквально: «пастуша сумка») (*Capsella bursa-pastoris*) пастуша сумка (форма плодів нагадує сумку пастуха);

2) назви домашнього побуту:

needle fir (буквально: «голова ялина») (*Abies holophylla*) ялиця цільнолиста (рослина має дуже гостре листя);

torch thistle (буквально: «torch» – факел, «thistle» – чертополох») (*Cereus grandiflorus*) кактус крупноквітковий (назва за формою квіток, що нагадують факел);

spearmint (буквально: «списоподібна м'ята») (*Mentha spicata*) м'ята колосова (назва за формою суцвіття, що нагадує спис);

broom (буквально: «щітка») (*Cytisus scoparius*) вербняк (рослина нагадує мітлу; у Англії вважається за хорошу прикмету навесні підмітати підлоги в будинку вітками вербняка).

Тепер розглянемо групу термінів, утворених за **схожістю (аналогією) функції**. До цієї групи входять терміни лікарських рослин, в назвах яких відбиті лікувальні властивості:

blood-wort (буквально: «кривава трава») (*Achillea millefolium*) деревій звичайний (трава, що зупиняє кровотечі);

cure-all (буквально: «щовиліковує все») (*Geranium officinale*) гравілат аптечний (широко використовується в медицині);

felon-wort (буквально: «felon – панарицій, wort – трава: трава від панарицію») (*Chelidonium majus*) – чистотіл великий (володіє ранозагоювальними властивостями);

heart's ease (буквально: «сердечний заспокоювач») (*Polygonum bistorta*) – горець почечуйний (використовується в сердечних краплях);

touch-and-heal (буквально: «доторкнися і вилікуєшся») (*Hypericum perforatum*) – звіробій прудрявлений (володіє цілющими властивостями від багатьох недуг);

birthwort (буквально: «пологова трава») (*Aristolochia clematis*) – кірказон (рослина сприяє сприятливому перебігу пологів);

lungwort (буквально: «легенева трава») (*Pulmonaria officinalis*) – медунка лікарська

(рослину використовували при лікуванні хвороб легень);

knitbone (буквально: «зшивати кість») (*Symphytum officinale*) – живокіст лікарський (рослина сприяє швидкому зрощенню кісток).

Нарешті, нечисленною є група термінів-метафор, утворених за аналогією за **місцем розташування**:

cornflower (буквально: «посівна квітка») (*Centaurea cyanus*) – волошка посівна (рослина зазвичай росте серед злакових);

rosemary (від латинських слів «ros maris» – «роса моря», оскільки росте поряд з морем) (*Rosmarinus officinalis* – буквально: «морська роса лікарська») – розмарин;

sea buckthorn (буквально: «морська оленяча колючка») (*Hippophae*) – обліпіха (обліпіха виростає біля моря і є ласощами для молодих оленів);

way bread (буквально: «дорожній хліб») (*Plantago lanceolata*) – подорожник ланцетелистий (подорожник росте у доріг, як і колоси пшениці).

Висновки. Метафори, як мовні вирази, стають можливими тому, що вони існують в понятійній системі людини. Метафора є фундаментальною формою людського пізнання.

В термінології лікарських рослин метафоричний термін відображає специфічний світогляд і понятійну систему носіїв мови. Формування метафоричних номінацій відбувається на основі зіставлення відмітних ознак лікарських рослин з відомими ознаками людини, тварин, предметів побуту, назви яких використовуються при створенні термінів. Метафора розкриває різноманітні асоціативні зв'язки понять і речей.

Основними асоціативними типами термінів, породжених метафорою, є аналогія за зовнішньою схожістю, функцією, місцем розташування. До слів-джерел метафоричних утворень належать власні імена, біблейські імена, імена міфологічних героїв, назви представників фауни та частин їх тіла, предметів побуту.

У процесах номінації відбито співвідношення і взаємодію трьох сутностей: слова, поняття і предмету. Множинність способів номінації фіксує різноманіття точок зору на денотат і його багатоякісність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байло Ю.В. Особливості функціонування метафори у термінології. *Вісник Житомирського державного університету. Сер. Філологічні науки*. 2014. Вип. 1 (73). С. 219–221.
2. Беженар І. В., Куц Е. О. Англійські метафоричні терміни сфери освіти та їх переклад українською мовою. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Сер. Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72), № 6, ч. 1. С. 85–88.

3. Віт Ю.В. Англомовна офтальмологічна термінологія: лінгво-когнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Одеський нац. ун-т імені І.І.Мечникова. Одеса, 2006. 202 с.
4. Губич П. В. Соматична метафора у пожежній термінології української, польської та англійської мов. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 6. С. 44–47.
5. Ісаєва В. І., Клочко Т. В. Метафоризація в медичній термінології. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70), № 1, ч. 2. С. 84–88.
6. Коч Н. В. Концептуальна метафора як спосіб сакрального пізнання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологія*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3 (71). С. 96–99.
7. Сиротіна О.О. Антропоморфна метафора в англійській терміносистемі біотехнології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Філологія*. 2020. Вип. 84. С. 62–65.
8. Харкавців І.Р. Антропоморфна метафора в системі мовної образності (на матеріалі англійської мови). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 14 (2). С. 264–269.
9. Южакова О. Метафора у термінології холодильної техніки. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. *Проблеми української термінології*. 2007. № 593. С. 45–52.
10. Hocking G.M. A dictionary of terms of pharmacognosy and other divisions of economic botany. London, 1989. 853 p.